

References

1. Hil'berh, T. H., Tarnavs'ka, S. and Pavych N. 2019. *Ya doslidzhuyu svit (u 2-kh ch.): Ch. 1. [I explore the world (in 2 parts): Part 1]*. Kyiv: Heneza.
2. Honcharenko, S. U. 1997. *Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid.
3. Ivanova Yu. Мотивація як чинник формування навчально-пізнавальної діяльності учнів [Мотивація як чинник формування навчально-пізнавальної діяльності учнів]. [online] Available at: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2016/%D0%98%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%90.pdf. [Accessed 03 April 2021].
4. Kodlyuk Ya. P. 2006. *Teoriya i praktyka pidruchnykotvorennya v pochatkoviy shkoli [Theory and practice of textbook creation in primary school]*. Kyiv: Nash chas.
5. Podlasyy, Y. P. 2004. *Pedahohyka: 100 voprosov – 100 otvetov [Pedagogy: 100 questions - 100 answers]*. Moscow: VLADOS-PRESS.
6. Savchenko, O. Ya. 2015. Diahnostyka i dydaktychni umovy formuvannya u molodshykh shkolyariv motyvatsiyi uminnya vchytsya [Diagnosis and didactic conditions of formation of motivation of learning ability in junior schoolchildren]. *Ukrainian pedagogical journal*, [online] 1, pp. 85–98. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2015_1_12.
7. Slastenyn, V. A. and Kashyryn, V. P. 2001. *Pedahohyka y psykholohyya [Pedagogy and psychology]*. Moscow: Ed. center «Academy».
8. Sukhomlyns'kyu, V. O. 1976. *Vybrani tvory: u 5 t. T. 1. [Selected works: in 5 vols. Vol. 1.]*. Kyiv: Soviet school.

УДК 378.091:37.041]:378.011.3-051(091)(045)

САМООСВІТА ВЧИТЕЛЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Кузьма-Качур М. І., Горват М. В., Черноличак О. М.

TEACHER'S SELF-EDUCATION: A HISTORICAL ASPECT

Kuzma-Kachur Mariia, Horvat Marianna, Chornolychak Olesya

У статті розкрито актуальність самоосвіти та значення досвіду минулого означеної проблеми вчителів згідно сучасних освітніх стандартів, схарактеризовано зміст, форми, засоби самоосвітньої діяльності молодих учителів в Україні кінця ХІХ на початку ХХ століття. Проаналізовано погляди видатних українських учених зазначеного періоду щодо теоретичного осмислення проблем самоосвіти. Розкрито освітній зміст та значення колективних та індивідуальних форм самоосвітньої діяльності молодого вчителя.

Ключові слова: самоосвіта, молодий вчитель, форми самоосвітньої діяльності, організація самоосвітньої діяльності.

The article has considered the problem of forming the motivation of junior schoolchildren to study nature science. As an integral part of learning, motivation affects both the course and the effectiveness of students' activity. The educational activity of the junior schoolchildren is stimulated not by one motive, but by a complex of various motives that are intertwined, complement each other, and are in a certain relationship with each other. The authors have analyzed means of influencing the formation of motivation to learning in the process of studying the content of the subject "I explore the world".

Key words: motivation, junior schoolchildren, motivation for cognitive activity, formation of natural science competence.

Проблема якості освіти набуває особливої актуальності у зв'язку з інтенсивним розвитком нових технологій в різних галузях господарства. Одним із важливих компонентів, що впливає на її якість, є особистість педагога. Тому до нього висувуються високі вимоги

щодо професійної компетентності. Сьогодні потребує педагогічних кадрів, які в повній мірі зможуть зреалізувати соціальний запит щодо формування особистості учня нової формації.

Реформування системи національної освіти, впровадження Концепції Нової української школи вимагає всебічної уваги до особистості вчителя. Учитель Нової української школи має реалізуватися як коуч, фасилітатор, тьютор, модератор освітньої траєкторії розвитку дитини, готуючи молодь до нових ролей в інформаційному суспільстві, що зазначено в низці Законів України стосовно системи освіти та інших нормативно-правових актах. Зокрема:

- у Законі України «Про освіту» (п. 1 статті 59) зазначено, що професійний розвиток педагогічних і науково-педагогічних працівників передбачає постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації та будь-які інші види і форми професійного зростання [4];
- у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021р. одним із завдань є: «удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів системи освіти, підвищення їх управлінської культури» [5];
- у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) наголошується, що один із головних шляхів реформування освіти полягає в необхідності «підготовки нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня» [2] та ін.

Осмилення досвіду організації самоосвіти молодого вчителя вкінці ХІХ – на початку ХХ ст. допоможе вирішити низку проблем сьогодення. Означений період характеризується розбудовою національної освіти, появою нових тенденцій, проєктів, методологій підготовки та саморозвитку особистості вчителя, удосконалення його професійної майстерності та становлення його фахової самоосвітньої діяльності.

У працях науковців висвітлено низку аспектів самоосвітньої діяльності педагогічних працівників, зокрема: сутність, структура та зміст самоосвіти (А. Громцева, О. Кочетова та ін.); методи самоосвітньої діяльності (Ю. Бабанський, О. Дубасенюк, А. Іванченко, Н. Сидорчук та ін.); розвиток ідей про самоосвіту вчителя (О. Абдуліна, І. Зязюн, Н. Косенко, О. Мороз, В. Сластьонін та ін.); форми організації самоосвіти у сучасній педагогічній практиці (Л. Глушко, О. Демченко, М. Мізюк, Є. Нейко та ін.); особливості неперервної освіти вчителів (А. Кузьмінський, В. Олійник, В. Семиченко та ін.); керівництво і зміст самоосвітньої діяльності молодих учителів (Т. Воронова, М. Заборщикова, Л. Симонова та ін.).

Сучасні дослідження особливостей самоосвітньої діяльності, її сутності та структури, змісту та методів, а також її місця в професійній діяльності представлені в роботах М. Башкірової, О. Кочетова, В. Кузьміної, А. Маркової, І. Наумченко, П. Пшебельського, Г. Сухобської, Є. Тонконової та ін. Історичні та соціальні аспекти самоосвіти було досліджено А. Айзенбергом, Б. Райським, М. Скаткіним, Є. Шукліною та ін. Ідея взаємозв'язку освіти й самоосвіти знайшла свій подальший розвиток у роботах В. Кузя, С. Мельничука, Б. Набоки, Н. Ничкало, О. Савченко та ін. Методи самостійної навчальної діяльності, як основи формування самоосвіти, розглядають А. Алексюк, В. Бондар, О. Мороз, М. Ярмаченко та ін.

Метою статті є вивчення змісту, форм та засобів самоосвітньої діяльності молодих вчителів України вкінці ХІХ – початку ХХ століття.

У своєму історичному розвитку самоосвіта пройшла шлях від висування окремих дій до розробки науково обґрунтованих досліджень теорії та практики самоосвітньої діяльності. Спрямованість і проблематика досліджень у кожен з історичних періодів визначалися конкретними обставинами та узгоджувалися з практичними завданнями, які стояли перед педагогами. Кінець ХІХ – початок ХХ століття характеризується в педагогіці як період

реформаторських процесів: створення і зростання мережі нових навчальних закладів різних типів, проголошення загальної освіти для всіх станів, розроблення нових навчальних планів і програм, відкриття простору для творчої діяльності шкіл, окремих учителів, поліпшення матеріального, правового становища та фахової підготовки вчителя, розвиток його педагогічної майстерності тощо, що вимагало підготовки нових педагогічних кадрів. В означений період важливим чинником розвитку самоосвіти в Україні визначається теоретичне осмислення проблем самоосвіти, наявність наукових праць відомих вітчизняних учених щодо сутності самоосвітньої діяльності молодого вчителя, обґрунтування її провідних форм і засобів.

Дослідники цього періоду (М. Скаткін, О. Тринус, Т. Шарненкова) зазначають, що самоосвіта молодого вчителя має дві головні функції – освітню (як інструмент подолання недоліків фахової підготовки, набуття професійного досвіду) і виховну (духовний розвиток особистості, її самовдосконалення, розширення кругозору, ерудиції, світоглядних позицій, що залежать від рефлексії стану професійного становлення і вдосконалення) [7].

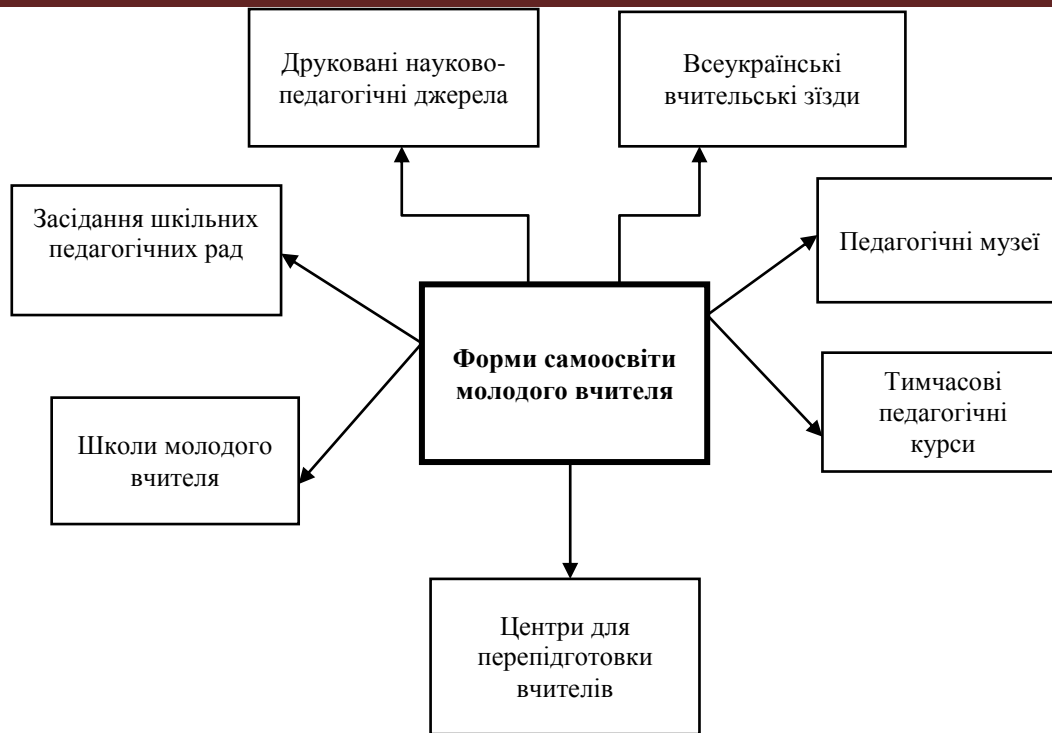
Особливо гостро проблема самоосвіти почала проявлятися на початку ХХ століття, коли зростання потреби в освічених людях випереджав зріст шкільної мережі. Н. Крупська та Н. Остерман, сподвижники нових ідей в педагогіці наголошували на тому, що уведення в практику діяльності школи бригадного методу, методу проектів та Дальтон плану є надійною основою підготовки учнів до самоосвіти після школи. Тому, на їх думку, «необхідно переглянути наші проблеми та ввести в них засвоєння прийомів самоосвітньої роботи в значно більшому обсязі, ніж це було до теперішнього часу» [3, с. 87-94].

У свою чергу, видатні педагоги цього періоду С. Шацький, П. Блонський та інші наголошували, що школа повинна готувати учнів до майбутньої самоосвітньої роботи: «...ця проблема зводиться до формули: ми повинні навчати дітей вмінню працювати» [1, с. 37].

Науковець О. Тринус, досліджуючи історичні аспекти самоосвіти, зосередила увагу на діяльності історика, академіка АН СРСР, професора Новоросійського університету Р. Віппер, який наголошував, що вчитель, озброєний лише університетською наукою, непридатний до педагогічної діяльності через свою невідповідність до справи. Хоча диплом університету засвідчує, що людина отримала вищу школу знання, його наявність передбачає два шляхи розвитку такого вчителя – або з нього вироблюється автодидакт, або рутинер. Заперечуючи репродуктивний рівень діяльності випускників вищих навчальних закладів, вчений висловлює низку пропозицій молодим учителям, які передбачають:

- 1) засвоєння методів самостійної роботи на початку вчительської діяльності;
- 2) набуття власного досвіду педагогічної діяльності відповідно до особистісних рис і здібностей [7].

Видатний український педагог та громадський діяч І. Огієнко, досліджуючи виховну функцію самоосвіти, зазначав, що рівень освіченості й майстерності педагога визначає майбутнє нації та є суттєвою ознакою професіоналізму, вміння цілеспрямовано й наполегливо працювати над собою, здобувати нові й удосконалювати вже набуті знання, а самовдосконалення особистості називає вищою духовною потребою, процесом набуття свободи. У цей період активними стали різновиди колективної самоосвітньої діяльності молодого вчителя, серед яких можна виділити такі: самоосвіта під час навчання на тимчасових педагогічних курсах і перепідготовки в Українській Педагогічній Академії; участь у роботі школи молодого вчителя, шкільних педагогічних рад; вивчення передового педагогічного досвіду; проведення освітянських з'їздів (Рис.1). Особливістю організації самоосвіти молодого вчителя означеного періоду є її різноманітність, що вперше проявляється в історії педагогіки.

Рис. 1. Форми самоосвіти молодого вчителя кінця XIX – початку XX ст.

Визначною подіями, що сприяли підвищенню самоосвіти вчителів, були освітянські зїзди. В 1906 році Радою педологічних курсів був організований I Всеросійський з'їзд із педагогічної психології, з виставкою і короткотривалими педологічними курсами. Він ознайомив своїх учасників з новим природничонауковим напрямком педагогіки. Серед резолюцій і побажань, прийнятих учасниками I Всеросійського з'їзду було створення сітки педологічних курсів при університетах, які б сприяли підвищенню кваліфікації молодих учителів. У найближчий час (1909-му, 1910-му, 1913-му, 1916-му роках) відбулися наступні зїзди, кожен з яких виділявся певними новими ідеями в педагогіці. Основними завданнями їх проведення були: оновлення знань учителів, знайомство з новими досягненнями педагогічної й методичної думки, обмін досвідом між вчителями-практиками та педагогами-науковцями, вирішення питань щодо надання вчителю більшої свободи й самостійності у виборі прийомів і методів роботи, поліпшення матеріального становища тощо.

Особливий інтерес для нас становлять два Всеукраїнських вчительські з'їзди 1917 року (перший – 5 – 6 квітня, другий – 10 – 12 серпня), постанови яких стали основою освітньої політики Центральної Ради, зокрема у питаннях українізації, управління шкільною освітою, педагогічної підготовки. Рекомендації, які були запропоновані на них, включали розділи щодо поширення самоосвіти молодого вчителя:

- 1) улаштування курсів із загальноосвітніх і педагогічних предметів;
- 2) започаткування відряджень малодосвідчених у педагогічній справі вчителів у школи з добре налагодженою роботою;
- 3) утворення пересувних виставок навчального приладдя і літератури, заснування педагогічних музеїв тощо.

Перші вчительські з'їзди фактично мали характер курсів-з'їздів, на яких молоді вчителі ознайомлювалися з інноваційними розробками для вдосконалення навчально-виховного процесу. При з'їздах організувалися зразкові школи, у яких керівники-методисти, а також досвідчені вчителі давали пробні уроки з наступним їх обговоренням. Молоді малодосвідчені вчителі мали можливість висловити свої думки з актуальних проблем навчання та виховання школярів, прийняти колективні резолюції з цих питань.

Згідно з «Правилами тимчасових педагогічних курсів для вчителів і вчительок початкових народних училищ» (1875 р.), активна самоосвітня діяльність здійснювалась на тимчасових педагогічних курсах для підвищення кваліфікації молодих вчителів. Курси проводились з метою ознайомлення малопідготовлених учителів з кращими способами навчання, збагачення знань щодо предметів, які вони викладають. Керівний та викладацький склад на курсах формували з числа відомих педагогів, досвідчених лекторів, які досліджували проблеми формування професіоналізму вчителя.

Науковець Шарненкова Г. у своєму дослідженні зазначала, що означеного періоду самоосвіта молодого вчителя не зводилась до нагромадження знань, умінь, навичок (репродуктивного рівня професійної діяльності), а охоплювала процес пошукової, творчої реалізації самостійної пізнавальної діяльності, найбільш успішними формами якої визнавалися колективні та індивідуальні читання, спостереження, консультації, лекції, обмін досвідом, взаємне спілкування тощо [8].

Важливою подією в педагогічній освіті стало відкриття у 1917 р. Педагогічної Академії, яка стала центром перепідготовки вчителів середніх шкіл. На протязі року молоді вчителі-практики мали можливість вдосконалювати свою педагогічну майстерність, відвідуючи лекції відомих науково-педагогічних діячів України.

З метою пропагування передового педагогічного досвіду та історичної освітньої спадщини в Україні було створено низку педагогічних музеїв. Педагогиня, фахівчиня у галузі дошкільного виховання, громадська діячка цього періоду С. Русова у лекції «Музеї. Екскурсії» виділила три типи музеїв, серед яких педагогічний – «він розсилає на час по школам різні знаряддя, наочні прилади, картини, мапи, зразки ґрунту і т. ін. Сі музеї закладаються земствами, або якими-небудь освітніми товариствами... Сі музеї корисні більш за все для вчителів» [6]. Орієнтиром організації такого виду закладів був створений у 1912 році Педагогічний музей цесаревича Олексія в Києві. Він працював як великий науково-методичний центр Київського навчального округу, мав бібліотечний зал (із великим книгосховищем), виставковий зал, у якому працювали виставки з дошкільного виховання та початкової школи, функціонували зразкові кабінети з технічними засобами навчання для демонстрування різноманітного навчального приладдя. Молоді вчителі з різних регіонів України мали змогу підвищувати рівень своїх фахових знань, ознайомлюватися з новітніми способами викладання предметів, методами і прийомами впливу на вихованців.

Підтримували ініціативу, інновації та реформи в освіті на засіданнях шкільної педагогічної ради, де молоді вчителі як отримували поради, так і презентували результати своїх досягнень у школі молодого вчителя.

Загалом самоосвіта давала позитивні результати, тому що здійснювалась цілеспрямовано, планомірно завдяки впровадженню різних її форм.

Таким чином, можемо констатувати, що самоосвіту молодого вчителя в кінці XIX - на початку XX століття розглядали як цілісний процес професійного вдосконалення особистості, що складається з професійного та особистісного взаємозумовлених компонентів. При цьому самоосвіта молодого вчителя не зводилась до нагромадження знань, умінь, навичок, а охоплювала процес пошукової, творчої реалізації самостійної пізнавальної діяльності, найбільш успішними формами якої визнавалися з'їзди вчителів, індивідуальні читання, підвищення кваліфікації в Українській Педагогічній Академії, діяльність у педагогічних музеях, школах молодого вчителя та шкільних педагогічних рад тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх питань означеної проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у глибокому теоретичному аналізі поглядів видатних представників української педагогічної думки кінця XIX ст. – першої третини XX ст. на організацію самоосвіти вчителя.

Список використаних джерел

1. Ганченко І. О. Развитие личности педагога в системе передового профессионального самообразования [Електронний ресурс] / І. О. Ганченко. – Режим доступу: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-razvitie-lichnosti-pedagoga-v-sisteme-nepreryvnogo-professionalnogo-samoobrazovaniya>
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 10.04.2021).
3. Крупская Н. К. Педагогические сочинения: соч в 10 т. [Електронний ресурс]. / Н. К. Крупская. – Т. 9. – Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=237786> (дата звернення: 08.04.2021).
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 24.06.2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення: 14.03.2021).
5. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення: 16.04.2021).
6. Рудницька Т. Шкільні музеї і музейна педагогіка в Україні в першій половині ХХ століття: персоналії [Електронний ресурс] / Т. Рудницька. – Режим доступу: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/school-museums/> (дата звернення: 16.04.2021).
7. Тринус О. В. Развитие педагогической мастерности учителя у творчий спадщині О. Музиченка (1875–1937 рр.): монографія / за ред. О. А. Лавріненка. – Київ: ТОВ «ДКС Центр», 2018. – 218 с.
8. Шарненкова Т. О. Організація самоосвіти вчителя у вітчизняній теорії і практиці (кінець ХІХ - початок ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Житомир, держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2017. – 244 с.

References

1. Hanchenko, Y. O. Razvytye lychnosti pedahoha v systeme peredovoho professyonal'noho samoobrazovanyua [Development of the teacher's personality in the system of advanced professional self-education]. [online] Available at: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-razvitie-lichnosti-pedagoga-v-sisteme-nepreryvnogo-professionalnogo-samoobrazovaniya>
2. Derzhavna natsional'na prohrama «Osvita» («Ukrayina XXI stolittya»): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 3 lystopada 1993 r. № 896 [State National Program "Education" ("Ukraine of the XXI Century"): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 3, 1993 № 896]. [online] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>. [Accessed 10 April 2021].
3. Krupskaya, N. K. Pedahohycheskye sochynenyua: soch v 10 t. T. 9. [Pedagogical works: Op. In 10 volumes. Vol. 9]. [online] Available at: <https://www.litmir.me/br/?b=237786> [Accessed 8 April 2021].
4. Pro osvitu: Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017 № 2145-VIII. Data onovlennya: 24.06.2020 [On education: Law of Ukraine of 05.09.2017 № 2145-VIII. Date of update: 24.06.2020]. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [Accessed 14 March 2021].
5. Pro Natsional'nu stratehiyu rozvytku osvity v Ukrayini na period do 2021 roku: Ukaz prezydenta Ukrayiny vid 25 chervnya 2013 roku № 344/2013 [On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021: Decree of the President of Ukraine of June 25, 2013 № 344/2013]. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> [Accessed 16 April 2021].
6. Rudnyts'ka, T. Shkil'ni muzeyi i muzeyna pedahohika v Ukrayini v pershiy polovyni XX stolittya: personaliyyi [School museums and museum pedagogy in Ukraine in the first half of the twentieth century: personalities]. [online] Available at: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/school-museums/> [Accessed 16 April 2021].
7. Trynus, O. V.; Lavrinenko, O. A. ed., 2018. *Rozvytok pedahohichnoyi maysternosti vchytelya u tvorchiy spadshchyni O. Muzychenka (1875–1937 rr.)* [Development of pedagogical skills of a teacher in the creative heritage of O. Muzychenko (1875–1937)]. Kyiv: DKS Center LLC.
8. Sharnenkova, T. O., 2017. *Orhanizatsiya samoosvity vchytelya u vitchyznyaniy teorii i praktysy (kinets' XIX - pochatok XX stolittya)* [Organization of teacher self-education in domestic theory and practice (late XIX - early XX century)]. Candidate of Pedagogical Sciences. Zhytomyr.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>